

Marksist Tarih Felsefesine Giriş

Yrd.Doç.Dr. Şaban ÖZ*

Özet

Bu makalede Marksist Tarih Felsefesinin temel hareket noktaları genel olarak ele alınmıştır. Makalenin amacı; bu konuda çalışmak isteyen araştırmacılar için bir ön bilgi sunmaktır. Marks, gerek söylemleri gerekse de söylemlerinin siyasî bir karşılık bulması hasebiyle düşünce tarihinin önemli bir simâsıdır. Marksist tarih felsefesi, tarihi hâdiseleri izahta tek bir unsuru merkeze yerleştirmekle eleştirilmişse de, tarihe yeni bir bakış açısı kazandırması ve tarih yazımı üzerindeki etkisi nedeniyle oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Karl Marks, Tarih Felsefesi, Ekonomi, Toplum, Materyalizm

Introduction to Marxist History Philosophy

Abstract

In this article was examined the basics of Marxist Philosophy of History in general. The purpose of the article is to provide information to the researchers want to work on this subject. Marx is an important person because of his ideas on the history and because of his opinions about the policy. Marxist philosophy of history, had been criticized due to explain historical events with a single reason but it is very important because of gain a new perspective to history and its impact on historical writing.

Key Words: Karl Marx, Philosophy of History, Economy, Society, Materialism.

* Yrd.Doç.Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, sabanoz@mynet.com

I. Karl (Heinrich) Marks (5 Mayıs 1818 / 14 Mart 1883)

Marks, Yahudi asıllı bir Alman ailenin yedi çocuğundan biriydi. Avukat olan babası meslek hayatında ilerlemek için Protestanlığı kabul etmiş ve Marks'ı da altı yaşında iken vaftiz ettirmişti.

Marks, Ekim 1835'te Bonn Üniversitesi'ne girdi. Orada beşerî ilimler okuduktan sonra 1836'da Berlin Üniversitesi'nde hukuk ve felsefe öğrenimine başladı. Berlin'de Hegel'in felsefesiyle tanıştı.

1843'te Paris'e gitti. Paris yıllarında ekonomik ilişkilerin bütün ayrıntılarıyla incelenmesi gerektiği sonucuna varan Marks, yaşamı boyunca uğraştığı siyasal iktisat konusunda ilk çalışmalarına girişti. John Stuart Mill gibi iktisatçıların temel yetersizliğinin, kapitalizmi tarihsel bir gelişme olarak görmemelerinden ve kapitalist ilişkileri değişmez kabul etmelerinden kaynaklandığını öne sürdü. Paris'te Fransız ve Alman işçilerinin komünist örgütleriyle temasa geçti.

1844 yılında *El Yazmaları* adlı taslak halinde kalmış çalışmasında, ilk kez üretimin toplumsal süreçteki belirleyici rolüne işaret ederek, toplumsal sınıfların maddî temeli, özel mülkiyetin ve işbölümünün oluşturduğunu vurguladı. Aralık 1847'de Londra'da Engels'le üzerinde çalışmaya başladığı *Komünist Manifesto*'yu, Ocak 1848'de Brüksel'de tamamladı. Temelde Marks'ın kaleminden çıkan *Manifesto*, Londra'daki komünistler tarafından benimsendi. O ana değin bütün insanlık tarihinin, *sınıf mücadelelerinin tarihi* olduğu düşüncesini, proletaryanın zaferinin sınıflı topluma son vereceği öngörüsü ile birleştirdi.

1848-1849 yıllarında Belçika'dan Fransa'ya, oradan sınır dışı edilince de Londra'ya geçti. 1849'da ailesi ile bir-

likte Londra'ya yerleşti ve ömrünün sonuna kadar orada yaşadı.

1862 yılına kadar ABD'de yayınlanan *New York Daily Tribune*'e makaleler yazdı. Marks, 1864'de I. Enternasyonal adıyla bilinen uluslararası Emekçiler Birliği'nin kuruluşuyla yeniden siyaset sahnesine döndü ve çok geçmeden Birliğin önderi oldu. 1883'te ölünceye kadar değişik sosyalist hareketler içerisinde yer aldı.¹

II. Marks'ın Tarih Görüşü

Marks'ın tarih teorisinin tam manasıyla anlayabilmek için, onun toplumsal ilişkiler hakkındaki görüşlerini incelemek gerekmektedir. Ona göre hem kapitalizm öncesini, hem kapitalizmi kucaklayan bir tarih teorisinin kurulabilmesi için, tarihi akışın belirleyicisi olarak "ekonomi" kavramının, ön plana çıkartılması daha doğrusu piyasa ekonomisiyle özdeşlikten kurtulması gerekiyordu.²

Marks, toplumun temelinde *üretici güçlerin* yani iş gücüyle birlikte üretici potansiyeli hayata geçiren araçlar, teknikler ve hammaddelerin yattığını ileri sürmüştür. *Üretici güçler* dediği bu potansiyelin toplumun her türlü (sadece maddi değil) üretim ilişkileri üzerinde belli etkileri vardır. Marks, toplumun ekonomik yapısından, işbölümü ve üretimi sürdürmek için gerekli işbirliği ile tahakküm biçimlerini kastetmekteydi. Bunun oluşturduğu *altyapı* üzerinde de hukukî ve siyasî kurumlar ile onları destekleyen ideolojiden meydana gelmiş *üstyapı* yer almaktadır.³

* KSÜ İlahiyat Fakültesi, sabanoz@mynet.com

¹ Marks'ın hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Ana Britannica, "*Karl Marx*", XXII, İstanbul 1994, 93-96

² Berktaş, Halil ve diğerleri, *Türkiye Tarihi*, I-V, İstanbul 1997, I, 28

³ Tosh, John, *Tarihin Peşinde*, çev: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İst. 1997, 154; ayrıca bkz., Russel, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi*, I-III, çev: Muammer Sencer, Say Yay., İst. 2004, 388; Tolan, Barlas, *Toplum Bilimlerine Giriş*, Adım ve Murat Yay., IV. Bsk., Ankara 1996, 19-20; Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yay., VII. Bsk., Ankara 2002, 95-96

24• Marksist Tarih Felsefesine Giriş

Toplumların alt ve üstyapıları ise *üretim* (tarz, güç ve ilişki) tarafından belirlenmektedir. Marks, *Tarihî Materyalizm* teorisinin kilit terimine “*üretim tarzı*” adını verdi. Ona göre insanlar yüksek bir sanat ve kültür oluşturmadan, kanun kitapları yazmadan, tapınakları inşa etmeden ve fetihlere girişmeden önce yemek, içmek, doğa etkilerinden korunmak ve üretmek zorundaydılar. Bu ihtiyaçların karşılanmasına yönelik maddî üretim hayatın temel faaliyetlerini oluşturuyordu. Üretim sürecinde, insan-doğa ilişkisi, başından itibaren insan-insan ilişkisiyle iç içeydi. İnsanlar alet ve edinilmiş⁴ bilgilerden yararlanarak yeni ürünler elde ediyorlardı. Bu üretimin teknik yönüydü. Dolayısı ile çalışan insanlar, üretim araçları ve insanların bu konudaki bilgileri *üretici güçleri* oluşturuyordu. Diğer yandan insanlar, toplu halde birbirleriyle temas içinde üretim yapıyorlardı. İnsanların aralarındaki ilk ve en esaslı ilişkileri bu üretim faaliyetleri doğuruyordu. Bu, üretim sürecinin toplumsal yönüydü ve Marks, üretimin zorunlu araçları olan aletlerin, hammaddelerin, toprağın ve diğer doğa zenginliklerinin, teknik bilgi ve becerilerin kimlerin elinde toplanacağıının, kimlerin maddî üretimde bilfiil çalışacağıının ve kimlerin çalışanları yöneteceğinin düzenlenişini, kısacası üretimin toplumsal örgütlenmesini, *üretim ilişkileri* deyimiyile anlatıyordu. Bu aslı ilişkiler ağı, toplumun bütün diğer faaliyetlerinin neler olacağına damgasını vurmaktaydı. Netice itibariyle Marks’a göre, *üretici güçler* ve *üretim ilişkileri* nin birliği toplumun altyapısını oluştururken, altyapının şekillendirdiği siyaset, hukuk, ideoloji toplumun üstyapısal

⁴ Edinilmiş bilgiyi, geçmiş birikim olarak değerlendirmek mümkündür ve insanın eylemlerinde geçmiş birikimlerini göz ardı etmek söz konusu değildir. Bu göz ardı etmeme sadece eylem anlamında tarih olarak değil, aynı zamanda bilgi (ilim) olarak Tarih’te de geçerlidir. Bu konuda bkz., Bıçak, Ayhan, “Tarih Bilinci”, *Felsefe Dünyası*, XX (Bahar 1996), 46-58

karakterleriydi.⁵

Bu ekonomik ilişkilerden hareketle Marks, tarihin kayıtsız şartsız *ekonomik kuvvetlerin*⁶ kontrolünde olduğunu, bütün toplumların, aynı evrelerden geçerek sosyalizme ulaşacağını ileri sürmüştür. İnsanların davranışlarının arkasındaki nedenlere ilişkin iddialar ne olursa olsun, bütün çağlarda insan davranışının ana yönlendiricisi maddî çıkarlar olmuştur. Sınıflar bu çıkarların kollektif ifadesini temsil ederler ve bu nedenle de bütün bir tarih, *sınıf çatışmasının* tarihi olmaktan öte bir anlam taşımaz. İdeoloji, sanat ve kültür de sadece bu temel çatışmanın bir aynasıdır, hiçbirinin kendi dinamiği yoktur.⁷

Bu temel kabulden hareket eden Marks, insanların (emekçilerin) geçirdiği tarihsel evreleri de bir tasnife tabi tutmuştur. Buna göre;

1-Kandaş kabilelerinin göreceli eşit mensupları olarak avcılık, çobanlık ve tarım yaptıkları dönem,

2-Köleler olarak, büyük toprak, para sahiplerinin malikâne ve atölyelerinde çalıştırdıkları dönem,

3-Toprağa bağlı köylüler olarak, küçük tarlaları ailecek işleyip elde ettikleri mahsul üzerinden, arazinin “yüksek mülkiyeti”ni ellerinde tutan bir askerî aristokrasi mensuplarına veya onların devletine vergi-rant ödedikleri dönem,

4-Sanayi işçileri olarak, başkalarına (kapitalistler) ait fabrika, maden vb. işletmelerde herhangi bir siyasi-hukukî

⁵ Bkz., Berktaş, I, 28-29; Materyalist Tarih yorumu için ayrıca bkz., İmaduddin Halil, *İslâm'ın Tarih Yorumu*, çev: Ahmet Ağrakça, Risâle Yay., İstanbul 1988, 41-65

⁶ Bkz., Tosh, 153-156; Akarsu, Bedia, *Çağdaş Felsefe*, MEB Yay., İst. 1979, 41; Arslan, 75-96

⁷ Tosh, 153

26▪ Marksist Tarih Felsefesine Giriş

zorlama olmadan çalışıp ücret aldıkları dönem.⁸

Marks'a göre henüz yaşanmamış ancak gelmesi kaçınılmaz olan son aşama, herkesin eşit bir paylaşım ile yaşadığı sosyalist dönem olacaktır.⁹ Öyle ki o, Avrupa'ya hâkim olan kapitalist dönemin zamanı gelince yerini sosyalist topluma ve insanın kendini tam anlamıyla gerçekleştirme sine bırakacağına inanıyordu.¹⁰ Marks, Kabile-Köle-Feodal-Kapitalist-Sosyalist şemasını yalnızca Avrupa tarihi için geçerli saymıştı. Hindistan'ın, hatta Rusya'nın Batı'nın yolunu izleyeceğini ummamıştı.¹¹

Marks, geliştirdiği dönemlerin dogmatik teorilerden ziyade tarihsel araştırmaların ürünü olduğunu savundu. Asya'yı Avrupa'dan ayrı bir kategoriye yerleştirdi. Marks'a göre Asya üretim tarzı, tarihsel değişime yönelik yeterli iç dinamikten yoksundu ve Doğu'da kapitalizm (dolayısı ile sonunda sosyalizm) ancak sömürgecilik sonucunda kurulabilirdi. Rusya konusunda ise tam olgunlaşmış bir kapitalizmin, sosyalizm için vazgeçilmez önkoşulu olduğu şeklindeki eski görüşünü, Rus devriminden kırk yıl önce değiştirdi. Marks, kendi şemasını genelleştirenlere serzenişte bulunuyor ve bunun sadece Batı Avrupa için geçerli bir tarihsel süreç olduğunu tekrarlıyordu. Onun, bütün toplumların

⁸ Berktaş, I, 30. Burada sadece Marks'ın toplumlar hakkında böyle bir şemalandırmaya gitmediğini belirtmeliyiz. Bilakis toplumun (dolayısı ile tarihin) yasalarının keşfi peşinde olan bir çok düşünür kendi tarih edinimlerine göre bir şema hazırlamıştır. Bu, İbn Haldun'da bedevilik, kabile yaşamı ve kentsel devlet üçlüsü şeklinde olurken, İtalyan filozofu Vico'da Tanrısal çağ, bireysel üstünlük ve kahramanlık çağı, mantık çağı, Auguste Comte'da teolojik, metafizik ve pozitif çağ şeklinde ifade edilmiştir. Bkz., Tolan, 7

⁹ Benzeri bir öngörüü de Fukuyama dillendirmiştir. Ancak ona göre insanlık Sosyalizme değil Liberalizme ulaşacaktır. Hemen belirtelim ki sonuçta ikisi de aynı yöntemi (insanları evrensel yasalara bağlama) kullanmışlardır. Bu görüşün eleştirisi için bkz., Gündoğan, Ali Osman, "Tarihin Sonununun Eleştirisi", *Felsefe Dünyası*, XIII (Güz 1994), 17-23

¹⁰ Tosh, 153

¹¹ Burke, Peter, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İst. 1994, 139

her bir evresini yaşaması gereken kesin biçimde tek bir evrim çizgisi iddiası yoktu.¹²

1. Marks'ta Determinizm

Toplumun ekonomik altyapısının, mutlak surette hukuk, siyaset, din, ideoloji vb. gibi unsurlardan oluşan üstyapıyı etkilediği şeklindeki görüşü ve Tarih'i bu çerçeve dahilinde ele almasından dolayı Marks'a, "*ekonomik determinizm*" eleştirileri yöneltilmiştir. Bu konuda, "*çoğu zaman düşünüldüğü kadar kaba ve determinist bir model değildir bu*"¹³ diyen John Tosh, Marks'ın savunusuna girer. Ona göre öncelikle üretim güçleri, hiçbir şekilde üretim araçları ve kol gücüyle sınırlı tutulamaz. İkinci olarak siyaset ve ideolojilerin, Marks'ın bakışında ancak ekonomik altyapıyla ilişkili olarak kavranılabileceği açıktır. Önceden mülkiyet hakları ve yasal yükümlülüklerin belirlendiği bir çatı oluşturmaksızın hiçbir ekonomik ilişki sistemi kurulamaz. Dolayısıyla ile bu üç katmanlı modelde karşılıklı etkilere yer vardır. Üçüncü olarak da Marks, ekonomik olmayan bütün faaliyetlerin bu altyapıya göre belirlendiği öne sürmemiştir. Üstelik tartışmasız bir şekilde üstyapı içinde bulunan alanları bile tek başına bu altyapı belirlemez. Marks ve Engels'in kendi tarih incelemelerinde kabul ettikleri gibi, hem siyasî kurumların hem de dinin kendi dinamiği vardır. Ayrıca kısa vadede ekonomik faktörler olayların ele alınışında tâlî bir önem taşıyor olabilir. Ekonomik yapının, üstyapı unsurlarını en ufak ayrıntısına dek belirlemediği ancak kısıtlayıcı koşullar koyduğunu söylemek, muhtemelen Marks'ın düşüncesinin özüne daha yakındır. Nitekim Engels ekonomik ilişkilerin kısıtlı etkisini ısrarla vurgulamıştır. Tosh, bu argümanlardan sonra, "*Altyapı üstyapı*

¹² Bkz., Tosh, 156; şemanın değerlendirilmesi konusunda ayrıca bkz., Burke, 139; Berktaş, I, 30-31

¹³ Tosh, 154

28▪ Marksist Tarih Felsefesine Giriş

eğreltilmesinin determinist bir yoruma açık olduğu rahatlıkla söylenebilir ve Marks'ın bir çok sözü de öyle yorumlanabilir ama bir bütün olarak eserlerinden, meseleye bakışının bu kadar katı olduğu sonucu çıkmaz"¹⁴ diyerek, aslında bu savununun kendisine ait olduğunu bir bakıma itiraf etmiş gibidir. Bu konuda Berktaş da, "Ekonomik determinizm suçlamalarını asıl hak eden Marks öncesi materyalizm ve Neoklasik iktisat teorisidir."¹⁵ diyerek farklı bir Marks savunusu geliştirmiştir.

Her ne kadar Marks'ın görüşleri bu şekilde savunulmaya, başka bir ifade ile yumuşatılmaya çalışılmış olsa dahi, onun tarihte insanın fonksiyonu ve rastlantısal hâdiselerin sonuçları konusundaki görüşleri, katı bir ekonomik determinizm eleştirisinin haklılığını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde -lokal bir tarihsel süreç olarak sunmasına karşın- Marks'ın Batı Avrupa özelinde insanların sosyalizme ulaşacağını öngörmesi bile, başlı başına katı determinizmin neticesi olarak pekalâ değerlendirilebilir.

2. Tarihte İnsanın Rolü

Marks, tarihte insan eylemlerine büyük önem atfetmiş gibidir. Hatta determinizm eleştirisini ondan bertaraf edecek şekilde insanı öne çıkardığı izlenimini vermektedir. O, *Kutsal Aile*'de şunları yazmaktadır: "*Tarih hiçbir şey yapmaz, engin zenginliğe sahip değildir o, 'çatışmalara girmez'. Tersine bütün bunları yapan, bütün bunlara sahip bulunan ve bütün bu çatışmalara giren insandır. Gerçek ve yaşayan insan, hiç kuşkunuz olmasın, insanı kendi ereklerini gerçekleştirmek için kullanan -sanki kendi başına bir kişiymiş gibi- tarih değildir; tarih kendi öz erekleri ardından*

¹⁴ Tosh, 155-156

¹⁵ Berktaş, I, 31

koşan insanın etkinliğinden başka bir şey değildir."¹⁶ Ne var ki Marks'ın kastı, insanın özgürlüğü veya eylemlerindeki iradesi değildir. O, sadece Tarih'le -ki ne kastettiği anlaşıl-mamaktadır- İnsan'ı karşılaştırmış ve İnsan'ı öne çıkarmış-tır. Tarih'i insanın eylemlerinin ifadesi olarak kabul edecek ve Tarih'e müşahhas bir kimlik vermeyecek olursak burada Marks'a kimsenin itiraz edemeyeceği açıktır. Ancak *Lois Bonaparte*'ın *18. Brumaire*'i (1852) adındaki nitelikli çağdaş tarih çalışmasında bu ifadelerine açıklık getirdiği görülür "*İnsanlar kendi tarihlerini yaparlar ama kendi istedikleri gibi değil, kendi seçtikleri koşullarda değil, geçmişin kendilerine sunduğu belli koşullarla yaparlar*".¹⁷ Burada Marks'ın iddiasının, bireyin kendi tarih ve sınıfının bir ürünü olduğu, ne kadar güçlü olursa olsun tarihin akışını değiştirme imkanı-na sahip olmadığı, tarihi yapan kitlelerin bu eylemleri geç-mişten gelen zorunluluğun bir neticesi olduğunu savundu-ğu anlaşılmaktadır.¹⁸ Burada Marks'ın kendi içerisinde te-zada düştüğü, geçmiş manasındaki Tarih'e ciddi bir etkin-

¹⁶ Barut, Ferit, *Marksist Yöntem ve Tarih Anlayışı*, yer ve tarih yok, 101; ayrıca bkz., Larrain, Jorge, *Tarihsel Materyalizmi Yeniden Yapılandır-mak*, çev: S. Çeliker, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul 1998, 41

¹⁷ Tosh, 158; Barut, 112; Sartre de Marks ve Engels gibi, insanların ken-di tarihlerini kendilerinin yaptıklarını söylemiştir. Ancak insanlar ta-rihlerini "*kendi geleneklerine göre*" yaparlar. Bu hâliyle insan hem ge-leneğin bir 'ürünü' hem de '*tarihsel eylemde bulunan kişi*' olur ki, bu ikinci konumuyla o, içinde bulunduğu durumu yani geleneği aşar. Bkz., Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, İnkılâp Yay., VIII. Bsk., İstanbul 2004, 234

¹⁸ "Tarihsel kaçınılmazlık" (bkz., Larrain, 42) olarak nitelendirilebilecek bu kabul Marks'tan önce Kant tarafından dile getirilmiştir; "*Ne türden irade özgürlüğü kavramı oluşturulursa oluşturulsun, iradenin olgular dünyasındaki görüşleri, yani insan eylemleri, doğa yasalarınca belirle-nir*". Bkz., Bıçak, Ayhan, "Kant'ın Tarih Anlayışında Tarih Bilincinin Yeri", *Felsefe Dünyası*, XVI (Yaz 1995), 56-74, 56-57. Tarihte özgürlük kavramının da kendi içinde bir sorun olduğu açıktır. Herhangi bir ta-rihsel zorunluluk olmasa dahi, insan eylemlerini doğanın, çevrenin, kalıtsallığın, koşullu tepke, toplumsal baskı, yasal kısıtlamalar ve belki bilinçdışı motivasyonların insana bir takım zorunluluklar yüklediği açıktır. Bu konuda bkz., Meyerhoff, Hans, *Zamanımızda Tarih Felsefe-si*, çev: Abdullah Şevki, Hece Yay., Ankara 2006, 45

30• Marksist Tarih Felsefesine Giriş

lik verdiği ve insanı etkisizleştirdiği açıktır.

3. Tarih'te Rastlantı

Burada hemen belirtelim ki, Marks'ın rastlantıdan kastı, insanın geçmişine veya sınıfına aykırı hareket etmesi veya tarihi süreçteki kırılmalardır. Normal şartlar altında Marks'ın, Tarih anlayışında rastlantıya yer vermemesi düşünlür. Çünkü neden (ekonomi) ve sonuç bellidir ve bu döngüde rastlantıya yer yoktur. Ancak Tarih'te rastlantıların rolüne Marks bir kez değinmiştir; "*Dünya tarihi içinde eğer rastlantıya yer olmasaydı, çok gizemli bir niteliği olurdu. Bu rastlantı doğal olarak, gelişmenin genel eğiliminin bir parçasıdır ve öteki rastlantı türlerince dengelenir. Fakat hızlanma ya da gecikme başlangıçta hareketin başında bulunan bireylerin 'rastlantı'ya bağlı nitelikleri için olmak üzere bir tür "rastlantısal öğeler"e bağlıdır*" (Marx ve Engels, *Eserler*, 108).¹⁹ Marks, böylece tarihte rastlantı için üç şey söylemektedir. Tarih'te rastlantının pek önemli olmadığı, rastlantıların birbirini dengelenmesi neticesinde etkinliğinin ortadan kalktığı ve son olarak da rastlantının özellikle bireylerin kişiliklerinde kendini gösterdiği'dir.²⁰ İnsan eylemlerini geçmişin veya ekonominin bir neticesi olarak kabul eden Marks'ın tarihte böyle bir kabule o kadar da kolay yanaşmayacağı da zaten gayet normaldir. Ona göre bu, tarihte etkisiz elemandır ve tarihin ne akışını ne de içeriğini etkileyebilecek düzeydedir.²¹

4. Marksist Tarih'te Din

Marks ve Engels, kendi dönemlerine kadar Tarih'in

¹⁹ Carr, Edward Hallett, *Tarih Nedir*, çev: Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yay., V. Bsk., İst. 1994, 119

²⁰ Carr, 119

²¹ Tarihte tesadüfe yer olmadığı konusunda bkz., Miquel, Andre, *İslâm ve Medeniyeti*, I-II, çev: Ahmet Fidan-Hasan Menteş, Birleşik Yay., Ankara tz., I, 12. Hâdiselere ilahî planın yansımaları olarak bakan teolojik tarih yorumlarında rastlantıya yer verilemeyeceğini de ayrıca belirtelim.

hiçbir yararı olmadığını veya tarihte sadece Tanrı'nın isteklerinin gerçekleştiğini ileri sürenlere karşı çıkmışlardır. Çünkü onlara göre bu bakış, toplumların gelişiminin nesnellüğünün bilinemeyeceğini ileri sürerek, dinsel yasaları anlamak değil, sadece kabul etmek gerektiğini ve böylece insanların tarihin sadece oyuncularını olduğunu, hiçbir şekilde Tarih'i yazma eyleminde bulunmadığını iddia ediyordu. Kimileri ise, Tarih'i bazı üstün kişilerin yaptığını veya tarihsel olayların dinsel, siyasal çatışmalardan ibaret olduğunu ileri sürüyordu. Tarihsel olayların, onlara göre bu yanlış temele oturtulmasına karşı çıkan Marks ve Engels, toplumların gelişim ve değişimlerinin temelinde, maddi ve manevî gerçek yaşamın üretilmesinin yer aldığını, tüm insanlık tarihinin bu temelde cereyan ettiğini savundular.²²

Tarihin sadece kahramanlar veya dinî kabullerin etrafında cereyan ettiğini iddia etmek ve Tarih'i bunlar üzerine bina etmek, tarihî hâdiselerin arka planına inmede eksik bir takım noktalar bırakacağı kesindir. Ancak Marks ve Engels'in yaptıklarının, bir yanlıştan başka bir yanlış gitmekten başka bir şey olmadığı da açıktır. Onların "kahraman"ın yerine "ekonomi"yi, dinî kabullerin yerine de "sınıfların geçmişi"ni koydukları görülmektedir ki, iki anlayış arasında temelde herhangi bir fark yoktur. Sonuçta her ikisi de Tarih'te 'insan'ı saf dışı bırakmışlardır. Nitekim Akarsu, "*Toplum olayları tek yanlı bir bağlılık içinde bulunmazlar, tam tersine çok yanlı bir bağlılık içindedirler...Tarih, ekonomik bir süreç olduğu kadar, bir düşünceler sürecidir de...*"²³ diyerek böyle bir yöntemi eleştirmektedir.

²² Barut, 100

²³ Akarsu, 41, 43. Çağdaş Tarih filozofları arasında herhangi bir ögenin merkeze alınmasıyla ortaya çıkarılmış olan tüm tarih tasarımlarını dışlama yönünde güçlü bir eğilim olduğu görülmektedir. Zira bu tasarımlar, merkeze aldıkları öge üzerine kuramlarını yerleştirirken, sırf bu ögeyle bağlantılı görmedikleri için diğer etkin unsurları görmezden ge-

5. Tarih'in Konusu

Marks'a göre Tarih'in temel konusu tahmin edileceği üzere; “*insanın üretici gücünü inceleme*”sidir.²⁴ Marks'ın yapmış olduğu insanın evreleri şemasında da bunu görmek mümkündür. Marks'ın Tarih'i bu şekilde konumlandırmasının da gayet doğal olduğunu belirtmek durumundayız. Zira insanın eylemlerini belirleyen, şekillendiren üretici güç ve ilişkiler olmaktadır. Tarih'in de, bu gücü konu edinmesi kadar doğal bir şey yoktur.

III. Eleştiriler

Tosh, Marks'ın görüşleri çerçevesinde oluşturulan Tarih Felsefesinin kabullerine yöneltilen itirazları dört ana kısımda ele almaktadır. Buna göre bizzat Marks'ın ortaya attığı iddialar, Marksist Tarih teorisinin adil bir şekilde değerlendirilmesini kolaylaştırmamaktadır. Marks'ın iddiasına göre üretim tarzlarının sürekli bir başkasına dönüşmesi ‘doğa bilimlerinde olduğu kadar kesin bir şekilde saptanabilir’. Doğa bilimlerindeki belirgin başarılar, XIX. yüzyılda toplumu inceleyen pek çok araştırmacı gibi Marks'ı da heyecanlandırmıştı. Marks, -ideoloji ya da kişisel sâiklerden çok- tarihteki maddi kuvvetlere yönelerek, Tarih yazıcılığında bütün hâkim eğilimlerin içerdiği özneliği aşabileceğine inanıyordu. Uzun vadede tarihsel değişimin üretim sürecindeki gelişime bağlı olduğu kabul edilse bile, bilimsel kesinlik hedefi yine de bir yanılısamadır. Çünkü o sürecin, kayıtlara ve çevrelerindeki maddî dünyayı maddî

lirler. Bu konuda bkz., Aysever, Kubilay-Barutca, E. Müge, *Tarih Felsefesi*, Cem Yay., İstanbul 2003, 121. Bu konuda Marksist Tarih anlayışıyla Kur'an'ın Tarih anlayışının kıyaslanması için bkz. Siddiki, Mazharuddin, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, çev: Süleyman Kalkan, Pınar Yay., III. Bsk., İst. 1990, 215-216

²⁴ Tosh, 154

olmayan koşullar nedeniyle çarpıtılmış bir biçimde algılanan insanların kaleme aldığı yazılara başvurarak incelenmesi kaçınılmazdır. Kaynakların beyan olunan anlamlarının ötesine geçip ‘gerçek anlamlarına’ ulaşmak, kuşkuyla yer bırakmayacak kesinlikte mantıksal kanıtlara değil, sezgiye ve muhakemeye bağlıdır. Marksist araştırmacı, nedenlere ilişkin incelemesini maddi faktörlerle sınırlı tutmakla, her türlü tarih çalışmasına eşlik eden güçlüklerden - kayıtlardaki boşluklar, verilerden açık ve tartışma götürmez neden-sonuç bağlantıları çıkartılmaması gibi- kurtulmuş olmaz.²⁵

Marksist Tarih teorisine yöneltilen bir diğer eleştiri ise *indirgemeci* oluşudur. İndirgemecilikten kasıt; tek bir gerçeklik düzeyinin model kabul edilmesi ve başka her şeyin o düzeye ait terimlerle yorumlanmasıdır. Belki de Marksist teorinin en büyük zaâfı, insanların üretimle hiç ilgisi olmayan nedenlerle katıldığı grupların gücünü dikkate almamasıdır. Dine, ırka ya da millete bağlı özdeşleşmelerin, uzun vadede en az sınıfa dayalı özdeşleşme kadar önemli

²⁵ Tosh, 165. Hegel, Tarih’te tarihçinin rolüne işaret ederken şunları söyler; “Burada tarihsel gerceğin işlenmesi başlıca sorundur ki, bu işi yapacak olan kişi ona kendi tınıyla yaklaşır ama bu içeriğin tınından ayrı bir tın’dır. Burada özellikle yazarın bir yandan betimlediği eylemlerin ve olayların içerik ve ereklarine ilişkin olarak, öte yandan tarihi ele alış yoluna ilişkin olarak kendisinin saptadığı ilkeler önemli olacaktır” Hegel, G. W. F., Tarih Felsefesi, çev: Aziz Yardımlı, İdea Yay., İstanbul 2006, 11. Karam Khella ise hâdiseye Tarih Tasarımları açısından yaklaşır ve “Her Tarih tasarımı, tarihçinin sunuşundan çıkar ya bu olay bilinçlidir ya da değildir. Fazla önemi yoktur. Yer ve zaman içindeki seyircinin görüş noktası, ona tarihi algılaması için karar veririr” demek suretiyle Tarih’te tarihçinin bakış açısının rolünü vurgular. Bkz., Khella, Karam, Tarihin Yeniden Keşfi -Üniversalist Tarih-, çev: İsmail Kaygusuz, Su Yay., İstanbul 2005, 69. Bu konuda ayrıca bkz., Collingwood, R. G., Tarihin İlkeleri, çev: A. Hamdi Aydoğan, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005, 230; Jenkins, Keith, Tarihi Yeniden Düşünmek, çev: Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara 1997, 48-51; Meyerhoff, 217-232, 246-254; Elibol, Saadettin, “Tarihsel Süreci Açıklama Girişimlerindeki Zorluk”, Felsefe Dünyası, VIII (Temmuz 1993), 59-66, 61-62

34• Marksist Tarih Felsefesine Giriş

olduğunu iddia etmek zor değildir. Bu bağılıklar, alt tabakaların gerçek sömürü koşullarını görmemesi için hâkim sınıflarca beslenen, ‘yanlış bilinçlenmeler’²⁶ diye bir kenara atılamaz, esaslı bir toplumsal ihtiyaca cevap veriyor olmaları, daha büyük bir ihtimaldir.²⁷

Marks’ın Tarih felsefesine yöntem olarak yapılan eleştiri ise, bütünsellikten uzak olmasıdır. Diğer sosyal teorisyenler gibi Marks da evrenselcilik iddialarında bulunurken, kendi döneminde gözlemlenebilir olanlardan fazla etkilmiştir. Sınıfla özdeşleşme ve sınıf çatışması, Marks’ın bütün ömrünün geçtiği Almanya, Fransa, Britanya gibi sanayileşmekte olan toplumların karakteristik özellikleriydi ama ondan önceki dönemlerde bunlar daha az belirgindi. Zaten sanayi öncesi toplumu inceleyen tarihçiler, Marksist teoriyi kapsamlı biçimde uygulamakta büyük güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Marksist Tarih Felsefesi, Avrupa’daki sanayi öncesi toplumların ‘bütüncül tarih’i açısından yeterli bir araç değildir. Hele Asya ve Afrika gibi coğrafi farklılıklarda daha da yetersiz kalacağı açıktır.²⁸

Bu Tarih felsefesine yöneltilen en şiddetli eleştiri yukarıda da geçtiği üzere determinizm konusunda olmuştur. Gerek toplum eylemlerinin ölçülebilirliğinin Fen Bilimlerindeki gibi bir keskinliğe sahip olmaması, gerekse de insan faktörünün belirli kalıplara sokulamayacak kadar kompleks bir yapıya sahip olması gibi gerekçelerle bu konuda

²⁶ Bilginin iktidar için kullanımı konusunda bkz., Iggers, Georg G., *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, çev: G. Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay., II. Bsk., İstanbul 2003, 9

²⁷ Tosh, 166-167

²⁸ Tosh, 167; ayrıca Marksist toplumsal kuramına getirilen eleştiriler için bkz., Burke, 138-140; Tolan, 21-23; Skocpol, Theda (editör), *Tarihsel Sosyoloji -Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler-*, çev: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İst. 1999, 14-18; Marksist Tarih Felsefesi ve yeni açılımları konusunda bkz., Lukacs, György, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev: Yılmaz Öner, Belge Yay., İstanbul 1998

ciddi eleştiriler getirilmiştir. Marksist tarih felsefesinin bu konuda savunusuna değindiğimiz için burada tekrar üzerinde durmuyoruz.

Sonuç

Karl Marks, dünya düşünce tarihinin gerek siyasi görüşleri, gerekse de siyasi görüşlerini temellendirdiği felsefi ile adından sıkça söz edilen şahsiyetlerinden biridir. Burada Marks'ın, Tarih Felsefesi hakkındaki görüşlerinin genel bir çerçevesini çizmeye çalıştık. Marks'ı, kendisinden önceki Batılı tarih filozoflarından ayıran nokta, tarihi hâdiseleri yorumlarken ve tarihi sürecin akışını irdelerken ekonomik ilişkileri ön plana çıkarmasıdır. Şüphesiz kendisinden önceki bazı tarih felsefecileri de ekonomiye atıfta bulunmuşlardır ancak hiçbir zaman tek bir müsebbip olarak ekonomiyi göstermemişler veya ekonomiye bu kadar güç atfetmemişlerdir.

Marks'ın bu tarih teorisinin yukarıda da belirtildiği gibi kısmen Avrupa tarihi veya dünyanın farklı coğrafyalarında farklı dönemlerinde geçerliliğinden, etkinliğinden bahsedilebilir. Ancak genel tarih açısından, hele Dinlerin (İlâhî) Tarihleri açısından en ufak bir geçerliliğinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Nitekim ilk dönem İslâm tarihi açısından olaya bakacak olursak, durumun Marks'ın iddialarını çürütür nitelikte olduğu açıktır. Hz. Peygamber'in ve onun sahabesinin vermiş olduğu mücadeleyi ve dolayısı ile tarihe yeni bir ivme kazandırdıkları, tarihin akışını değiştirdikleri gerçeğini, Marksist bir yöntem ve anlayışla izah etmek oldukça zor, en azından tarihi delillendirme açısından yetersiz bir tarih modeli olacaktır.

36▪ Marksist Tarih Felsefesine Giriş

Kaynakça

- Akarsu, Bedia, *Çağdaş Felsefe*, MEB Yay., İstanbul 1979
- Ana Britannica, “*Karl Marx*”, İstanbul 1994, XXII, 93-96
- Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yay., VII. Bsk., Ankara 2002
- Aysevener, Kubilay-Barutca, E. Müge, *Tarih Felsefesi*, Cem Yay., İstanbul 2003
- Barut, Ferit, *Marksist Yöntem ve Tarih Anlayışı*, yer ve tarih yok
- Berktaş, Halil ve diğerleri, *Türkiye Tarihi*, I-V, İstanbul 1997
- Bıçak, Ayhan, “Kant’ın Tarih Anlayışında Tarih Bilincinin Yeri”, *Felsefe Dünyası*, XVI (Yaz 1995), 56-74
- , “Tarih Bilinci”, *Felsefe Dünyası*, XX (Bahar 1996), 46-58
- Burke, Peter, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1994
- Carr, Edward Hallett, *Tarih Nedir*, çev: Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yay., V. Bsk., İstanbul 1994
- Collingwood, R. G., *Tarihin İlkeleri*, çev: A. Hamdi Aydoğan, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005
- Elibol, Saadettin, “Tarihsel Süreci Açıklama Girişimlerindeki Zorluk”, *Felsefe Dünyası*, VIII (Temmuz 1993), 59-66
- Gündoğan, Ali Osman, “Tarihin Sonunun Eleştirisi”, *Felsefe Dünyası*, XIII (Güz 1994), 17-23
- Hegel, G. W. F., *Tarih Felsefesi*, çev: Aziz Yardımlı, İdea Yay., İstanbul 2006
- Iggers, Georg G., *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, çev: G. Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay., II. Bsk., İstanbul 2003

- İmaduddin Halil, *İslâm'ın Tarih Yorumu*, çev: Ahmet Ağırakça, Risâle Yay., İstanbul 1988
- Jenkins, Keith, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, çev: Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara 1997
- Khella, Karam, *Tarihin Yeniden Keşfi -Üniversalist Tarih-*, çev: İsmail Kaygusuz, Su Yay., İstanbul 2005
- Larrain, Jorge, *Tarihsel Materyalizmi Yeniden Yapılandırma*, çev: S. Çeliker, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul 1998
- Lukacs, György, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev: Yılmaz Öner, Belge Yay., İstanbul 1998
- Meyerhoff, Hans, *Zamanımızda Tarih Felsefesi*, çev: Abdullah Şevki, Hece Yay., Ankara 2006
- Miquel, Andre, *İslâm ve Medeniyeti*, I-II, çev: Ahmet Fidan-Hasan Menteş, Birleşik Yay., Ankara tz.
- Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, İnkılâp Yay., VIII. Bsk., İstanbul 2004
- Russel, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi*, I-III, çev: Muammer Sencer, Say Yay., İstanbul 2004
- Sıddıkî, Mazharuddin, *Kur'ân'da Tarih Kavramı*, çev: Süleyman Kalkan, Pınar Yay., III. Bsk., İstanbul 1990
- Skocpol, Theda (editör), *Tarihsel Sosyoloji -Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler-*, çev: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999
- Tolan, Barlas, *Toplum Bilimlerine Giriş*, Adım ve Murat Yay., IV. Bsk., Ankara 1996
- Tosh, John, *Tarihin Peşinde*, çev: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İst.t 1997

38▪ Marksist Tarih Felsefesine Giriş